

Az „adekvát okozás” problémája a történetírásban és a szociológiában

Erdélyi Ágnes

erd13316@freemail.hu

ÖSSZEFOGLALÓ: Az „adekvát okozás” nem központi kategória a weberi életműben (a *Gazdaság és társadalomban* – legalábbis ebben a formában – már nem is szerepel), mégis érdemes foglalkozni vele. A problémát Weber az 1906-os „Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik” című tanulmányában tárgyalja a legrészletesebben. Noha itt nem a szociológiáról, hanem a történelemről – a történelmi kauzalitás problémájáról – van szó, a későbbi művekben központi szerepet játszó szociológiai alapfogalmak egyik legfontosabbika, az „objektív lehetőség” kategóriája több ponton az itt kifejtettekre épül. Az előadás ezt két szöveg – az 1906-os tanulmány második részének és az 1913-ban megjelent „A megértő szociológia néhány kategóriájáról” című írás egy rövid részletének – elemzésével mutatja meg.

Első látásra nem szerencsés a témaválasztás: az „adekvát okozás” nem központi kategória a weberi életműben (a *Gazdaság és társadalomban* – legalábbis ebben a formában – már nem is szerepel), és ráadásul elég nehezen értelmezhető. Először *A megértő szociológia néhány kategóriájáról* című tanulmányban találkoztam vele, és bevallom, eleinte nem is igazán értettem. Csak akkor értettem meg, miről beszél Weber, amikor elolvastam a neves kortárs történésről, Eduard Meyerről szóló korai szövegét, amelynek második része egyebek közt ezzel a problémával foglalkozik¹ – akkor viszont az volt az érzésem, hogy amíg nem ismertem ezt a szöveget, nemcsak az „adekvát okozást”, hanem néhány fontos szociológiai alapkategóriát sem igazán értettem. Ennek a kevéssé ismert és a szakirodalomban méltatlanul elhanyagolt tanulmánynak a második részében ugyan nem a szociológiáról, hanem a történelemről van szó, de (ma már így látom) valahol itt – Weber történelemértelmezésében, a történelmi kauzalitásról vallott nézeteiben – keresendők a szociológiáról kialakított sok fontos elképzelésének a gyökerei.²

A következőkben két szövegről fogok beszélni: az Eduard Meyerről szóló 1906-os tanulmány második részéről és *A megértő szociológia néhány kategóriájáról*

1 A „Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik” című tanulmány második részéről („Objektive Möglichkeit und adäquate Verursachung in der historischen Kausalbetrachtung”) van szó. A tanulmány először 1906-ban jelent meg az *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 22. kötetében (Weber 1985 [1906]: 215–290 – ebben a részben a főszövegben zárójelben megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak).

2 Mellesleg jegyzem meg, hogy ez nem drámaian új gondolat: Friedrich Tenbruck már 1988-ban határozottan ezt az álláspontot képviselte „Max Weber und Eduard Meyer” című írásában. Én azonban – mint majd remélhetőleg kiderül – nem egészen úgy értem a „gyökereket”, ahogy Tenbruck (ő elsősorban a weberi szociológia és a kortárs német történettudomány közti kapcsolatokat, érintkezési pontokat mutatta ki).

című 1913-ban megjelent szöveg egy rövid részletéről. Az első kevésbé ismert, ezért arról részletesen beszélek. Itt azt emelem ki, milyen szerepet tulajdonít Weber az „objektív lehetőség” és az „adekvát okozás” kategóriájának a történelem kauzális tárgyalásában. Utána rátérek arra, mi a szerepük ezeknek a kategóriáknak a szociológiai elemzésben, és röviden jelzem, hogy az 1913-as szöveg terminológiájában és gondolati felépítésében jól nyomon követhető, hogy amit Weber a kauzális elemzésről mond, az lényeges pontokon az 1906-ban kifejtettekre épül.³

Kauzális elemzés a történelemben

Az 1906-os tanulmány két részből áll. Az első rész Eduard Meyer nézeteivel – elsősorban a véletlenről, a szabadságról és a szükségszerűségről, valamint a történelem tárgyáról vallott felfogásával – vitatkozik.⁴ A második részben fejti ki a saját álláspontját, de itt is folytatja a vitát. Idézi Meyer egyik ismert példáját: „A második pun háború kitörése [...] Hannibál, a hétéves háborúé Nagy Frigyes, az 1866-os háborúé pedig Bismarck döntésének következménye. Mindegyikük dönthetett volna másképp is, és lehet, hogy más személyek [...] másképp döntöttek volna”. Ezzel természetesen nem azt állítja – teszi hozzá Meyer –, hogy „ebben az esetben a szóban forgó háborúk nem következtek volna be; ez a kérdés megválaszolhatatlan, és ennél fogva teljesen fölösleges” (266). Weber ezt másképp látja: szerinte az ilyen kérdések egyáltalán nem fölöslegesek. Ezek ugyanis olyasmiről firtatnak, ami segíthet fölbecsülni, hogy a számtalan tényező mellett, amely mind szerepet játszott a háborúk kitörésében, milyen kauzális jelentőséget tulajdoníthatunk az egyén döntésének. Weber egyenest azt mondja, hogy ha a történelem túl akar lépni azon, hogy pusztá krónika legyen, akkor pontosan ilyen kérdéseket kell föltennie.

A történész eljárása ilyenkor hasonlít arra, ahogy a racionális cselekvő mérlegeli, adott helyzetben mit érdemes tennie. A cselekvő ismeretei alapján felméri az érdekében álló jövőbeli fejlemény tőle független – rajta „kívül” adott – feltételeit, majd végiggondolja saját viselkedésének különféle lehetséges módjait, és azt, hogy ezek a rajta kívüli feltételekkel összekapcsolódva milyen *várható* eredményre vezetnek, végül pedig a (gondolatban) kikövetkeztetett *lehetséges* kimenetek fényében dönti el, hogyan viselkedjék. A történész persze fölényben van hőisével szemben, amennyiben ő utólag, már a *tényleges* kimenetel fényében mérlegeli azt, amit hőse (esetleg nem megfelelő vagy hiányos információk birtokában) mérlegelt vagy amit mérlegelnie kellett volna. Utólag jobb eséllyel meg tudja ítélni, milyen „külső” feltételek játszottak szerepet a történetekben, és így arra is jobb esélye van, hogy kiderítse, milyen szerepük volt az individuális döntéseknek. De ahhoz, hogy kiderítse, úgy kell okoskodnia, ahogy a racionális cselekvőnek: végig kell gondolnia, milyen kimenetelhez vezetett volna, ha a feltételek közül valamelyik nem lett

3 Szorosan ide tartozna még a *Gazdaság és társadalom* 1919-ben keletkezett fogalmi bevezetőjének elemzése (miért tűnt el az „adekvát okozás” kategóriája, és mi került a helyére), de ez túl messzire vezetne, nem fér bele az előadás kereteibe.

4 Lásd „Zur Auseinandersetzung mit Eduard Meyer” (Weber 1985: 215–265). A vita tárgya Meyer 1902-ben megjelent írása, a *Zur Theorie und Methodik der Geschichte*.

volna adva vagy másképp alakult volna. Mondhatnánk, el kell végeznie egy gondolatkísérletet, melynek során gondolatban „elhagy vagy megváltoztat” a számtalan feltétel közül egyet, „egy kauzális komponenst” (268), és megkonstruálja az ekkor *valószínű* lefolyást.

Ezen a ponton Weber „az úgynevezett »objektív lehetőség« elméletét kidolgozó kiváló pszichológus, v. Kries munkáira”, és a „hozzá kapcsolódó vagy őt bíráló jogászokra és kriminalistákra”⁵ hivatkozik (269). Kries arra a problémára keresett megoldást, hogy milyen alapon tulajdoníthatunk felelősséget az elkövetőnek olyan esetekben, amelyekben nincs szó bűnös szándékról. Ilyenkor azt kell vizsgálnunk, valószínűsíthető-e a kauzális kapcsolat a tett és a bekövetkezett eredmény között. Visszafelé azonban nagyon nehéz (nem is biztos, hogy lehetséges) rekonstruálni azt a kauzális láncot, amely a vizsgált előzménytől a bekövetkezett eredményhez vezetett. Ezért Kries másképp okoskodott. Szerinte úgy is valószínűsíthető (vagy éppen ellenkezőleg: nem valószínűsíthető) a kauzális kapcsolat egy egyedi előzmény és a bekövetkezett eredmény között, ha megnézzük, *nélküle* hogyan játszódtott volna le a folyamat. Ha változatlanul, akkor nem is kell tovább foglalkoznunk vele (nem valószínűsíthető a kauzális kapcsolat), ha viszont másképp, akkor a különbségből következtethetünk a vizsgált előzmény kauzális jelentőségére. Erre az a legmegfelelőbb eljárás, ha ezt az egy előzményt kiiktatjuk (vagy megváltoztatjuk), és az ekkor valószínű lefolyást összevetjük a tényleges lefolyással. Ha a különbség nem lényeges, akkor arra következtethetünk, hogy az előzménynek volt ugyan szerepe (hiszen a folyamat *nélküle* másképp játszódtott volna le), de *nem növelte* az eredmény bekövetkezésének valószínűségét. Ilyenkor Kries szerint legfeljebb „véletlen okozásról” beszélhetünk. De ha a különbség lényeges – ha a vizsgált előzmény megléte esetén jóval nagyobb az eredmény bekövetkezésének valószínűsége (vagy, ahogy ő mondja: „objektív lehetőség”),⁶ mint ha kiiktatjuk vagy megváltoztatjuk –, akkor annyit megállapíthatunk, hogy a vizsgált előzmény *növelte* az eredmény bekövetkezésének valószínűségét. Ezt nevezte Kries „adekvát okozásnak”.⁷ – Weber ehhez a gondolatmenethez kapcsolódva a történelemben is különbséget tesz „véletlen” és „adekvát” okozás között.

5 Ebben a szövegben Weber a történelmi kauzalitást az „adekvát okozás” büntetőjogi fogalmával párhuzamosan elemzi. Név szerint Merkel, Rümelin, Liepmann és „újabban Radbruch munkáit” említi (l. i. m. 269), a kritikák közül pedig Gustav Radbruch: „Die Lehre von der adäquaten Verursachung” (1902) című írását emeli ki, és még a Johannes von Kries elképzeléseiről folytatott kortárs vitákat is áttekinti. Ezekre a szálakra a továbbiakban nem térek ki, csupán vázlatosan és leegyszerűsítőve összefoglalom Kriesnek az „adekvát okozás” és a „véletlen okozás” megkülönböztetéséhez vezető gondolatmenetét.

6 Itt említem meg, hogy Weber Kries felfogásának matematikai (valószínűség-számítási és statisztikai) hátterét is tárgyalja, és az ehhez kapcsolódó kortárs álláspontokat és vitákat is áttekinti. Ezeknek a részleteknek az ismertetésétől azonban (nemcsak terjedelmi okokból) kénytelen vagyok eltekinteni.

7 A gondolatmenetet lásd von Kries (1888: 201–203). A kétféle okozás közti különbséget jól megvilágítja a következő példa: egy részeg kocsis eltéved a viharban, a kocsiba belescap a villám, és az utas meghal. Az esettel foglalkozni kell, hiszen valószínűsíthető, hogy a vizsgált előzmény (a kocsis alkoholos befolyásoltsága) *nélkül* másképp játszódtott volna le a folyamat. De ez az előzmény *nem* növelte a bekövetkezett eredménynek (az utas halálának) a valószínűségét (legfeljebb „véletlen okozásról” beszélhetünk). A kocsis ebben az esetben – noha részegen hajtott – *nem* felelős az utas haláláért, mert (1) a részegség csak az eltévedés valószínűségét („objektív lehetőségét”) növelte, a villámcsapást és az utas halálát nem, és (2) az eltévedés sem növelte annak valószínűségét („objektív lehetőségét”), hogy a kocsi belescap a villám, és az utas meghal. De ha a részeg kocsis az árokba hajt, a kocsi fölborul, és az utas a balesetben hal meg, akkor felelős a haláláért, mert részegsége növelte a baleset „objektív lehetőségét”: ekkor a vizsgált előzmény „adekvát oka” a bekövetkezett eredménynek, az utóbbi pedig „adekvát következménye” a vizsgált előzménynek (uo. 195–201). – Kries gondolatmenetének összefoglalását és a példát l. Fritz Ringer (2000: 63–65).

Először megállapítja, hogy a „büntetőjogi értelemben vett bűnösség kérdése” tisztán a kauzális kapcsolatra vonatkozó kérdés, és „nyilvánvalóan ugyanolyan a logikai struktúrája, mint a történeti kauzalitás kérdésének” (270). Mind a két kérdés az *emberi cselekvések* kauzális jelentőségét firtatja, mégpedig egészen konkrétan: mind a történészt, mind a jogászt az érdekli, hogy a konkrét esetben milyen okoknak tulajdoníthatjuk (tulajdoníthatjuk-e konkrét cselekvéseknek) a (szintén konkrét) következményeket.⁸ Ez a kérdés azonban problematikus: hogyan lehet valamilyen konkrét „eredményt” valamilyen konkrét oknak tulajdonítani – egyáltalán *lehetséges-e* és megvalósítható-e ez –, hiszen a valóságban mindig *végtelen* sok okozó tényező játszik szerepet, és közülük *mindnek* elengedhetetlen volt a szerepe abban, hogy az eredmény éppen így és nem másként (azaz: ebben a konkrét formában) jött létre. Ez valóban súlyos probléma *volna*, mondja Weber, ha a jogász és a történész a valóság egy konkrét eseményét vagy folyamatát a maga egészében akarná reprodukálni és kauzálisan magyarázni. De egyikük sem erre a (kivihetetlen és ráadásul értelmetlen) feladatra vállalkozik.

A „konkrét” folyamat ugyanis nem a „teljes” történetet jelenti. A történelem ugyanúgy csak „a vizsgált események bizonyos »részeinek« vagy »oldalainak« kauzális magyarázatára” törekszik, ahogy „a bíró mérlegelése sem a történetek teljes egyedi lefolyását, hanem csak a normák alá való besorolás szempontjából *lényeges* elemeit veszi számításba” (272). Ha a bírónak, teszem azt, egy halálos kimenetelű késelésről kell döntenie, „számára egyedül az a lényeges, hogy a készsúrás és a halál közti kauzális lánc, valamint a tettes szubjektív habitusa és tettehez fűződő viszonya olyan-e”, hogy az esetre „egy bizonyos büntetőjogi norma alkalmazható” (uo.). A történész számára ugyan a tett jogi minősítése általában nem lényeges, és világosan lefektetett normái sincsenek, de azért ő is válogat, csak mások a szempontjai, mint a bírónak. Hogy a példánál maradjunk: őt a halálos kimenetelű késelés csak akkor és annyiban érdekli, ha és amennyiben a tett jelentősége túlmutat önmagán. Caesar halála esetében például az, hogy az esemény éppen akkor és ott „egy meghatározott politikai helyzetben következett be”, továbbá, hogy milyen „következményei” voltak, „voltak-e a »világtörténelem« menetére nézve jelentékeny »következményei«” (273).

Így viszont már nem kivihetetlen és értelmetlen az a feladat, hogy a folyamatban szerepet játszó számtalan tényező között megkülönböztessünk „kauzálisan jelentős” és „kauzálisan irreleváns” tényezőket. Egyrészt radikálisan csökken a tényezők száma (a bíró, illetve a történész sztorijában az általuk lényegesnek tartott elemekkel semmilyen összefüggésben nem álló részletek többnyire már meg sem jelennek), de ettől még a feladat továbbra is kivihetetlen volna, ha a megmaradt

8 A jogász ugyan tovább megy: ő azt a kérdést is fölteszi, hogy ami objektíve, tisztán kauzálisan az egyén cselekvésének tulajdonítható következmény, az szubjektíve is az ő „bűnének” minősíthető-e, és ezért a cselekvő oldalán fennálló szubjektív feltételeket (pl. a szándékot vagy a beszámíthatóságot) is mérlegeli. Weber Radbruchra hivatkozva úgy fogalmazza meg a különbséget, hogy a „modern jog nem a tett, hanem a tettes ellen irányul [...]”, míg a történelem, ameddig empirikus tudomány, konkrét folyamatok „objektív” *okait* és konkrét »tettek« következményeit kutatja, nem a »tettet« akarja bíróság elé állítani” (i. m. 271. l.).

tényezők közül mindnek egyforma (egyformán elengedhetetlen) szerepet kellene tulajdonítanunk a konkrét kimenetelben. Persze mind szerepet játszott benne, csak hogy – másrészt – a szerepüket egyáltalán nem gondoljuk egyformának: némelyiktől akár el is tekinthetünk, anélkül, hogy azt kellene gondolnunk, így a folyamat másképp alakult volna.

A konkrét folyamat kimenetele szempontjából „kauzálisan jelentős” és „kauzálisan irreleváns” tényezők közti különbséget Weber – Eduard Meyertől kölcsönzött – történelmi példákon világítja meg. Az egyik példa Meyernek az a hipotézise, hogy a marathóni csata kauzális szerepet játszott a hellén és az egész nyugati kultúra fejlődésében: annak köszönhetően, hogy a görögök Marathónnál győztek, a hellén világon belül adott két „lehetőség” közül végleg fölülkerekedett az a világi szellemű kultúra, amelynek ma is örökösei vagyunk. A másik „lehetőség” az lett volna, hogy „perzsa fennhatóság alatt”, mint másutt, itt is „kibontakozik egyfajta teokratikus-vallási kultúra, melynek kezdetei” – mint Meyer korabeli forrásokra támaszkodva megmutatja – „a misztériumokban és az orákulumokban adva voltak” (273–274). A másik példa az 1848-as berlini forradalom előestéjén eldőrdült két lövés, amely utcai harcokat provokált a városban. Meyer szerint a két lövés a kauzális szempontból jelentéktelen – az események menetét a „bennünket érdeklő »történelmileg fontos« pontokon” nem befolyásoló – tényezők közé tartozik.⁹

Ez a két példa jól rávilágít arra, hogy amikor a történelemben megkülönböztetünk az események alakulása szempontjából kauzálisan „jelentős”, illetve „jelentéktelen”, esetleg teljesen „irreleváns” tényezőket, tulajdonképpen valamiféle – az események tényleges lefolyásától eltérően megkonstruált – „lehetőségről” mondunk ítéletet. Az első példában arról, hogy ha a marathóni csata kimenetele másképp alakult volna (ha a perzsák győznek), az megváltoztathatta volna a hellén és az egész nyugati kultúra fejlődését, a másodikban pedig arról, hogy a berlini forradalom nagy valószínűséggel akkor is kitört volna, ha nem dördül el a két lövés. És ha valaki erre azt mondja, hogy „a történelem nem ismer lehetőségeket”, akkor érdemes megfontolnia Weber válaszát: „a »történelem«, feltéve, hogy tudomány akar lenni, ismeri a lehetőségeket, és *folyvást* él is velük. Minden történeti ábrázolásban, a leírások minden sorában, sőt már a levéltári anyag és a dokumentumok kiválasztásában is »lehetőségekről alkotott ítéletek« rejlenek” (275).

Csak hogy ezek a példák *többféle* lehetőségről beszélnek: a lehetséges oksági kapcsolatok valóságosnak tekintett változata mellett – bizonyos feltételek kiiktatásával vagy megváltoztatásával – megkonstruálnak egy másikat. De az utóbbi sem légből kapott: ugyanazokra „a tapasztalatainkból leszűrte általános szabályszerűségekre” támaszkodva konstruáljuk meg őket, amelyek alapján a valóságosnak tekintett változatban hajlamosak vagyunk bizonyos előzményeknek komoly kauzális szerepet tulajdonítani a folyamat kimenetelében. Amikor „Eduard Meyer úgy

9 Csak azért nem sorolja őket a kauzálisan teljesen „irreleváns” tényezők közé, teszi hozzá Weber, mert a forradalom „kitörésének időpontját” mégiscsak befolyásolták, „és egy későbbi időpont” akár az események „menetében” is változást „jelenthetett volna” (283).

ítéli meg, hogy a marathóni csata idején Hellaszban egyfajta teokratikus-vallási fejlődés »lehetséges«, vagy bizonyos feltételek fennállása esetén egyenest »valószínű« volt, akkor ez azt jelenti, hogy történetileg *objektíve* adottak voltak – és ez annyit tesz, hogy objektíve érvényes módon megállapíthatók – bizonyos elemek, amelyek, ha *gondolatban kiiktatjuk* a marathóni csatát [...], vagy másképp *gondoljuk el* az események lefolyását, a *tapasztalatainkból* leszűrűt *általános szabályszerűségeknek* megfelelően ilyen fejlődéshez” (ti. teokratikus-vallási fejlődéshez) vezethettek volna (276). A „lehetőségről alkotott ítélet” tehát ugyanolyan típusú „tudásra” támaszkodik, mint a történeti állítások általában: egyfelől „bizonyos »tények« ismeretére”, másfelől tapasztalatokra arról, hogy „az emberek adott helyzetekre hogyan szoktak reagálni”, illetve az életben hogyan szoktak egymásra következni dolgok, amit Weber összefoglalóan „bizonyos »tapasztalati szabályok« ismeretének” nevez (276–277). Nagyon fontos, hogy itt „szabályok” ismeretéről („nomológiai tudásról”) van szó, nem valamiféle megfoghatatlan történeti „érzék-ről” vagy a történész „intuíciójáról”: az utóbbi ugyanis azt a félrevezető analógiát sugallja, hogy a történész (a többi tudományban alkalmazott eljárásoktól eltérően) nem tapasztalati általánosításokra és a szabályszerű összefüggések tudatosítására, hanem önismeretére alapozza a történeti folyamatoknak és a történeti személyiségek viselkedésének kauzális magyarázatát.¹⁰

Logikai vázát tekintve azonban nincs elvi különbség a saját cselekvésünknek és egy (kívülálló) harmadik személy cselekvésének utólagos kauzális elemzése között. A „naiv előítélettel szemben” a sajátunkat sem „az elemzendő cselekvésnek az emlékezetünkben adott »belső oldalából«” kiindulva, hanem ugyanúgy a tapasztalati tudásunk alapján végiggondolt lehetséges konstellációkról alkotott ítéletekre támaszkodva elemezzük, mint amikor mások „cselekvését »kívülről« kell »magyaráznunk«”. Az persze előfordul, hogy a kettő között „fokozati különbség van” az „anyag” – ti. a lehetőségekről alkotott ítéletekhez a felhasznált ismeretanyag – „teljessége és hozzáférhetősége” tekintetében (282). Ugyanolyan fokozati különbség, mint – teszem azt – két történeti kauzális elemzés között, ha az egyikben kellő mennyiségű forrásanyag áll rendelkezésre, a másikban meg hiányosak a források. De a *kauzális elemzés* az utóbbi esetben sem ütközik elvi nehézségbe, hiszen ahhoz nem kell részletesen kidolgozott pozitív választ adni a „mi lett »volna«, ha” kérdésre. Mellesleg *erre* a kérdésre még abban a feltételezett „ideális” esetben sem lehetne biztos választ adni, ha minden forrás a rendelkezésünkre állna, mondja Weber, és még azt is hozzáteszi, hogy ha valaki mégis „megkísérli pozitíve megkonstruálni, mi lett »volna«, az monstruózus eredményre vezethet” (uo. l.). „Egy történelmi tény kauzális jelentőségének mérlegeléséhez” azonban elég annyit tudni, hogy ha

¹⁰ Lehet, hogy a magyarázó hipotézis kialakításánál a történész az intuíciójára támaszkodik – teszi hozzá Weber –, de ez a többi tudomány, például „a természettudomány nagy felismerései esetében sincs másként: hipotézisként ezek is mind »intuíciók«, amelyek felvillannak a fantáziában, majd pedig a tényekre hivatkozva »verifikálják« őket” (278). A történész is így jár el, csak az ő (első lépésben talán intuitíve kialakított) magyarázó hipotézise esetében az objektív lehetőség kategóriája teszi lehetővé az egyes kauzális komponensek elkülönítésének és a tapasztalati általánosítások alapján feltételezett összefüggéseknek az ellenőrzését. Sőt: már ahhoz is szüksége van az objektív lehetőség kategóriájára, hogy a saját viselkedésének okait tisztázza (azaz: egyáltalán szert tegyen „önismeretre”).

a szóban forgó tényt „megváltoztatjuk, vagy kiiktatjuk a számításba vett tényezők közül”, akkor „a bennünket érdeklő *lényeges* pontokon másképp” alakulhattak volna-e a dolgok, mint ahogy ténylegesen alakultak (283). A baj csak az, hogy még ezt sem tudhatjuk *biztosan*: be kell érünk annyival, hogy *valószínűleg* másképp alakultak volna. – Vajon *ez* a tudás is elegendő egy történelmi tény kauzális jelentőségének fölbecsüléséhez?

Az eddigiek alapján világos, mondja Weber, hogy amikor egy történelmi tény „kauzális jelentőségéről” nyilatkozunk, akkor a kiiktatása vagy megváltoztatása esetén *több-kevesebb valószínűséggel* várható eltérő lefolyás „objektív lehetőségéről” alkotunk ítéletet. Visszatérve Eduard Meyer példáira: az, hogy szerinte „Bismarck »döntése« az 1866-os háborút *más* értelemben »idézte elő«, mint az a bizonyos két lövés” a berlini forradalom kitörését, maga után vonja, hogy „a döntés kiiktatása esetén azt kellene feltételeznünk, hogy a többi meglévő determináló tényező (a »lényeges« pontokon!) »nagy valószínűséggel«” növelte volna „egy másfajta fejlemény [...] objektív lehetőségét” (283–284). Az pedig, hogy Meyer az „említett két lövést kauzális szempontból »lényegtelennek«” minősíti, mert „*bármilyen* tetszőleges véletlen” elég lett volna ahhoz, hogy „kitörjön a konfliktus”, arra enged következtetni, hogy szerinte „az adott történelmi helyzetben” a többi feltétellel együttes hatása úgyszólván elkerülhetetlenné tette a konfliktus kitörését, azaz: minimális volt az esélye – „szinte nulla volt” a valószínűsége – annak, hogy ha a már meglévő feltételekhez hozzáadunk továbbiakat (például a két lövést), akkor „(a »döntő« pontokon!) *más* lett volna a következmény” (286).

Az első példában az objektív lehetőségéről alkotott ítéletünk bizonytalan: csak annyit feltételezhetünk, hogy ha Bismarck másképpen döntött volna, akkor a többi tényező *nagy valószínűséggel* növelte volna valamilyen más fejlemény objektív lehetőségét (Weber föl is sorol néhányat). A második példával azonban más a helyzet. Az „ilyen eseteket”, mondja Weber, amelyek a második példában „elemzett logikai típusnak megfelelnek, a Kries munkái óta a jogászok kauzalitáselméleteiben” elterjedt „szóhasználatához kapcsolódva” a történelemben is „*adekvát*» okozásnak fogjuk nevezni”, ha minimális esélye (szinte nulla valószínűsége) van annak, hogy a „vizsgálat során együttesen ható egészként felfogott [...] »feltételek«” folytán „bekövetkezett »eredményt«” bármi – akár újabb feltételek hozzáadása – megváltoztathatta volna. Ha viszont „bizonyos, történelmi szempontból számításba veendő részletekre” olyan tények hatnak, amelyeknek szerepük volt az eredmény előidézésében, de „ebben az értelemben *nem* volt »adekvát« következményük, »véletlen« okozásról fogunk beszélni” (uo.).

Ez így kicsit bonyolult, de sokkal egyszerűbben nem lehetne megfogalmazni. A bonyodalmat az okozza, hogy az objektív lehetőségéről alkotott (amúgy egyáltalán nem légből kapott, de mégiscsak tényellentétes) ítéletek mire engednek – és mire nem engednek – következtetni. A történésznek ezért nagyon körültekintően kell mérlegelnie, hogy tulajdonképpen *minek* – a vizsgált történelmi ténynek vagy

valamilyen tényellentétesen feltételezett körülménynek – a kauzális jelentőségét sikerült fölbecsülnie. Eduard Meyer például a *marathóni csata* kauzális „jelentőségéről” beszél, holott erre csak akkor következtethetne, ha a hipotézise azon alapulna, hogy a perzsák győzelme esetén a hellén és az egész nyugati kultúrának teljesen más irányban *kellett* volna fejlődnie (ez azonban nem a perzsák győzelme esetén valószínű másfajta fejlődés *objektív lehetőségéről* alkotott és jól megalapozott, hanem egy ilyen fejlődés *szükségyszerűségéről* alkotott – tökéletesen megalapozatlan és ráadásul igazolhatatlan – ítélet). Az objektív lehetőségéről alkotott ítélet csak azt a következtetést engedi meg, hogy ez a másfajta fejlődés „adekvát” következménye lett „volna” a tényellentétesen feltételezett körülménynek (a perzsák győzelmének). Ebből viszont nem következik semmi arra nézve, hogy a marathóni csata tényleges kimenetele kauzális szempontból jelentős szerepet játszott-e a hellén és a nyugati kultúra tényleges fejlődésében (lehet, hogy igen, de *ennek* a hipotézisnek az ellenőrzésére a perzsák győzelme esetén várható következmények objektív lehetőségéről alkotott ítélet nem alkalmas¹¹).

A berlini forradalom példájában más a helyzet: ott következtethetünk a valós történelmi tények kauzális jelentőségére, csak másképpen kell okoskodnunk, mint ahogy Eduard Meyer tette. Szerinte a két lövés kauzális szempontból jelentéktelen volt, *mert* az adott történelmi helyzetben „bármilyen tetszőleges véletlen” elég lett volna ahhoz, hogy kitörjön a konfliktus, s ezért csak „véletlen okozásról” beszélhetünk. Ő tehát abból indul ki, hogy az adott történelmi helyzetben a többi feltétel együttes hatása úgyszólván elkerülhetetlenné tette a konfliktus kitörését, azaz: a konfliktus előbb-utóbb mindenképpen bekövetkezett volna, mondhatni be *kellett* következnie (ez viszont nem a másfajta kimenetel *objektív lehetőségének valószínűtlenségéről*, hanem a tényleges kimenetel bekövetkezésének *szükségyszerűségéről*¹² alkotott ítélet, amelynek itt sincs több alapja, mint a tényellentétes feltételezések esetén). Pedig elég lett volna annyit mondanía, hogy az adott történelmi helyzetben *nem* volt komolyan vehető „objektív lehetősége” (minimális volt az esélye, „szinte nulla” volt a valószínűsége) annak a tényellenes feltételezésnek, hogy bármi – bármilyen további feltétel (például a két lövés) – változtasson a folyamat kimenetelén. És *ebből* már lehet következtetni a figyelembe vett történelmi tények kauzális szerepére: ha bármilyen további feltétel kauzális szerepe kizárható, akkor a berlini forradalmat az akkori „általános társadalmi és politikai »állapotok«” (az adott történelmi helyzetben együttesen ható feltételek) „adekvát» következményének” tekinthetjük. (287. o.)

11 Weber a *Gazdaság és társadalom* „Szociológiai alapfogalmak” című első fejezetében visszatér erre a példára, és nagyon világosan megfogalmazza ellenvetését: „Ed. Meyer értelem szerint kikövetkeztethető és szimptomatikus folyamatokkal (a hellén orákulumok és próféták viszonyulása a perzsákhoz) alátámasztott szellemes hipotézisét arról, hogy a marathóni, a szalamiszi és a palatai csata kauzális szerepet játszott a hellén (és így a nyugati) kultúra sajátos fejlődésében, csak úgy lehet ellenőrizni, ha azokban az esetekben is megpróbáljuk alkalmazni a perzsák viselkedésére, amikor ők győztek (Jeruzsálem, Egyiptom, Kis-Ázsia). Az ilyen ellenőrzés azonban mindig sok kívánnivalót hagy maga után, hiszen jobb híján a hipotézis – persze nem csukély – racionális evidenciájára támaszkodik. Nagyon sok esetben azonban még így sem lehet ellenőrizni a történeti események között feltételezett, teljesen evidensnek látszó összefüggéseket. Ilyenkor azután a feltételezett összefüggés végérvényesen »hipotézis« marad” (Weber 1987: 43).

12 A történelemben használt „véletlen” és „szükségyszerűség” fogalmak problematikusságát Weber a tanulmány első részében tárgyalta (l. különösen 218–222. és 228–230).

A különbség tehát abból adódik, hogy Meyer a „véletlen okozást” azzal állítja szembe, ami úgyszólván „elkerülhetetlenül” bekövetkezik, vagyis „szükségszerű”, Weber viszont – Krieshez kapcsolódva – egészen más értelemben használja a kifejezést. „Véletlen” okozásról, mondja, itt csak akkor beszélhetnénk, ha „hihetővé tudnánk tenni, hogy a [...] két lövés *nélkül*” a forradalmat nagy „valószínűséggel el lehetett »volna« kerülni, mivel a többi »feltétel«” együttesen is kevés lett volna, azaz: ha a két lövés nélkül a helyzet „nem – vagy legalábbis nem jelentősen – »kedvezett« volna” a forradalom kitörésének. Ebben az esetben „kauzálisan éppen ennek a két lövésnek kellene »tulajdonítanunk« a márciusi forradalom” kitörését. Vagyis egy „véletlennel”, amelynek a bekövetkezett eredmény nem volt „adekvát következménye”, de amely még kellett ahhoz, hogy az „adekvát előzmények” előidézzék a forradalom kitörését.

Összefoglalva az eddigieket: a kauzális tárgyalás a történelemben mindig azt jelenti, hogy a történész „objektíve lehetséges” kauzális összefüggéseket *alkot*, és ezekre támaszkodva következtet az események tényleges kimenetelében szerepet játszó tényezők kauzális jelentőségére. Az így konstruált összefüggések közül azt tekinti „értvényesnek”, amelyben minimális az esélye (szinte nulla a valószínűsége), hogy ha a vizsgált előzmények fennállnak, az eredmény nem következik be. Azaz: amelyben a tényleges kimenetel úgy jelenik meg, mint a vizsgált előzmények „adekvát” következménye, vagy mint egy olyan további, „véletlen” előzményé, amely még kellett ahhoz, hogy az „adekvát” előzmények előidézzék a bekövetkezett eredményt. – És akkor most lássuk, mit jelent a kauzális tárgyalás a szociológiában.

Kauzális elemzés a szociológiában

Röviden és tömören Weber álláspontja az, hogy a szociológus is hasonlóan jár el: ő is összefüggéseket konstruál, és ő is az „adekvát” konstrukciókat tekinti „értvényesnek”, csak az ő „adekvát konstrukciója” kicsit bonyolultabb, mint a történészé, mert az övé „értelme szerint” is adekvát. – De miért bonyolítja? És egyáltalán: mit jelent az, hogy egy kauzális konstrukció „értelme szerint adekvát”?

Kezdem az elején. Az 1913-as tanulmány (*A megértő szociológia néhány kategóriájáról*) azzal indul, hogy az „emberi viselkedés (mind a »külső«, mind a »belső« viselkedés) lefolyása során olyan összefüggéseket, szabályszerűségeket mutat, mint valamennyi történés. Az viszont – legalábbis minden értelemben – csak az emberi viselkedésre jellemző, hogy az összefüggések lejátszódása *érthetővé* tehető, értelmezhető” (Weber 2003 [1913]: 110).¹³ A szociológus tehát olyasminak a kauzális elemzésére vállalkozik, ami „*érthetővé* tehető, értelmezhető”. Idáig rendben van, de miért jelent ez különbséget a történész elemzéséhez képest? A történész is elemmez értelmezhető emberi viselkedéseket, neki miért nem kell „értelme

13 Ebben a részben a főszövegben zárójelben szereplő oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.

szerint adekvát” kauzális konstrukciókat alkotnia (ő miért érheti be a „szimplán adekvátakkal”)?

Az 1913-as tanulmányból egyértelműen kiderül, hogy a történész sem érheti be mindig „szimplán adekvát” konstrukciókkal. 1906-ban azonban Weber nem ez a probléma foglalkoztatta. Akkor – Eduard Meyerhez kapcsolódva – olyan példákat elemzett, amelyekben a történészt nem a viselkedés „értelme” érdekli, csak azt akarja kideríteni, hogy a számos egyéb tényező mellett milyen szerepe volt (volt-e kauzális szerepe) a vizsgált viselkedésnek (pl. individuális döntésnek) a történetekben. Ahhoz, hogy kiderítse, milyen szerepe volt Bismarck döntésének az 1866-os háború kitörésében, nem feltétlenül kell „értelmeznie” a döntést. Igen ám, de fölteheti azt a kérdést is – és a történészek föl is szoktak tenni ilyen kérdéseket –, hogy az adott történelmi helyzetben miért döntött Bismarck a háború mellett?¹⁴ Ő ugyan itt is „csak” a döntés kauzális elemzésére törekszik, de Bismarck döntésének kauzális elemzése olyasmint jelent, amit általában „értelmezésnek” szoktunk nevezni: olyan megfontolások, helyzetértékelések kauzális szerepét vizsgálja, amelyek „érthetővé” teszik, „érthető összefüggésbe” helyezik a döntést. Tegyük fel, sikerül „érthetővé” tennie a döntést, ettől azonban a konstrukciója még nem lesz „érvényes” kauzális hipotézis. Az 1913-as szövegben Weber többször és nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az értelmezés, „bármilyen nagy mértékben »evidens« legyen is”, pusztán „»érthető« volta folytán” csupán egy valószínű kauzális hipotézis, amelyet „nagyon ajánlatos ellenőrizni, mégpedig elvben pontosan ugyanolyan eszközökkel, mint minden más hipotézist” (l. 125, 110).

Az 1906-os tanulmányból tudjuk, hogy a történész úgy ellenőrizheti a hipotézisét, hogy elvégez egy gondolatkísérletet: gondolatban elhagy vagy megváltoztat a feltételezett kauzális előzmények közül egyet, és megkonstruálja az ekkor *valószínű* lefolyást. Ezt azután összeveti a tényleges kimenetellel, és a különbségből következtet a vizsgált előzmény kauzális jelentőségére. De ha a kérdés az, hogy miért döntött Bismarck a háború mellett, akkor ez *így* nem igazán fog működni. Persze ilyenkor is elvégezhető egy hasonló gondolatkísérlet, csak a gondolatban kikövetkeztetett valószínű lefolyást nem érdemes összevetni a tényleges kimenetellel, hiszen a feltételezett kauzális előzmények (itt: szubjektív megfontolások, helyzetértékelések) megváltoztatása következtében nem a viselkedés *lefolyása* változik meg, hanem az *értelme*. Lehet, hogy így sokkal *érthetőbb* a viselkedés, de ebből nem (még ha evidensen érthető, akkor sem) következik a megváltoztatott előzmény kauzális jelentősége. – Nagyon úgy fest, hogy ilyenkor ezen az úton nem lehet eljutni „érvényes” (ellenőrzött) kauzális hipotézishez.

Az 1913-as tanulmányban Weber fordított utat javasol: ne a tényleges viselkedés és a mögötte feltételezett szubjektív megfontolások elemzéséből induljunk ki, hanem az adott viselkedés gondolatban megkonstruált „érvényes” vagy „helyes”

¹⁴ Mellesleg: Meyer is fölteszi ezt a kérdést, de összekapcsolja a döntés értékelő megítélésével, és Weber ezt („bizonyos cselekedetek *kauzális* »jelentőségének«, illetve pozitív vagy [...] negatív *értékelésének*” összemosását) emeli ki és bírálja (l. Weber 2003: 223).

lefolysából – a „helyesség” vagy a „helyes cselekvés értelmében vett” típusból (119, 123) –, és utána vizsgáljuk meg, hogy a tényleges viselkedés mennyiben felelt meg ennek, tért el tőle, esetleg állt vele szemben. Így elkerülhetjük azt a buktatót, hogy a tényleges viselkedés feltételezett szubjektív értelméből következtessünk a kauzális összefüggésre. Éppen ellenkezőleg: egy kauzálisan is „értvényesnek” tekinthető „adekvát” konstrukcióból indulunk ki (ti. abból, hogy mik az „adekvát” előzmények: mi az, amit a cselekvőnek figyelembe *kellene* vennie, *ha* „helyesen” cselekedne), majd ebből következtetünk arra, hogy a *tényleges* viselkedésben mi játszott kauzális szerepet, és ennek megfelelően tulajdonítunk „értelmet” is a viselkedésnek. Hogy a példánál maradjunk: Bismarck esetében először végig kell gondolnunk, hogy (persze: az adott történelmi helyzetben) az adott cél (végső soron: Németország egyesítése) elérésének mi volt a legmegfelelőbb eszköze. Ha lépésről lépésre mindent rendesen végiggondolunk, világossá válik, milyen megfontolások vezetnek a legmegfelelőbb eszköz kiválasztásához. Azaz: kirajzolódik egy „adekvát” kauzális összefüggés, melynek fényében nagyon is „érthető” a „helyes” döntés: ez az „*értelme szerint adekvát kauzális összefüggés*”. És akkor már csak az van hátra, hogy megvizsgáljuk Bismarck döntését: ha „helyesen” döntött, akkor ugyanezeknek a megfontolásoknak tulajdonítunk kauzális szerepet a döntésben (egy „*értelme szerint adekvát*” kauzális konstrukciót tekintünk „értvényesnek”), ha meg nem, akkor *most már* érdemes elvégeznünk azt a bizonyos gondolat kísérletet, mert így lépésről lépésre kideríthetjük, hogy mi az, amit nem vett figyelembe vagy rosszul mérlegelt.

Weber ezt a következőképpen fogalmazza meg: „A történetírásnak és a szociológiának [...] mindig újra foglalkoznia kell azzal *is*, hogy milyen kapcsolatok fűzik egy értelme szerint érthető cselekvés tényleges lefolyását ahhoz a típushoz, amelyet ennek a cselekvésnek el »kellene« fogadnia, *ha* meg akarna felelni annak, ami (a kutató szerint is) »értvényes«, vagyis – így fogjuk mondani – a »helyesség értelmében vett típusnak«. Ez ugyanis a történetírás és a szociológia számára meghatározott célokra (de *nem* minden célra) [...] igen fontos tényállás lehet.” Olyan tényállás, amelyhez „még minden esetben fel kell tárni a konkrét történeti vagy tipikus szociológiai feltételeket, míg érthetőnek és *így* az »értelme szerint adekvát okozás« kategóriájának segítségével magyarázhatónak nem tűnik, hogy a cselekvés empirikus lefolyása mennyiben azonos a helyesség értelmében vett – azaz a helyes cselekvésről alkotott – típussal, mennyiben tér el tőle, illetve áll vele szemben. Ha egybeesik a »helyesség értelmében vett típussal«, akkor a »legérthetőbb«, mert ez az »értelme szerint legadekvátabb« kauzális összefüggés” (119–120). Ha pedig nem esik egybe vele, akkor ugyanúgy lépésről lépésre kiderítjük, minek tulajdoníthatunk kauzális szerepet a típustól eltérő (esetleg vele szembenálló) cselekvésben, ahogy a történész tette.¹⁵

15 Nem akarom bonyolítani a gondolatmenetet, ezért csak itt jegyzem meg, hogy ezek mind többé-kevésbé „értelmük szerint adekvát” kauzális konstrukciók lesznek, csak nem mindig a „helyesség értelmében vett típushoz” mérjük őket. Az 1913-as szövegben Weber hat típust különböztet meg (l. 2003: 123–124).

Az „értelme szerint adekvát okozás kategóriája” félreérthetetlenül utal az 1906-os tanulmányra, és a tényellentétes feltételezésen alapuló kauzális konstrukció is arra épül, amit Weber ott kifejtett – a kettő között mindössze az a különbség, hogy ott a tényellentétes feltételezések *eszközként* szolgáltak a hipotézisek ellenőrzéséhez és az „adekvát kauzális összefüggés” megalkotásához, itt viszont az „értelme szerint adekvát kauzális összefüggés” *maga* tényellentétes feltételezés. Emiatt a szociológusnak is körültekintően kell eljárnia, csak neki másra kell vigyáznia, mint a történésznek. A konstrukciói természetesen „értvényes” kauzális hipotézisek, *ha* fennállnak a tényellentétes feltételek (ha a cselekvő „helyesen” vagy legalább szubjektíve célracionálisan, esetleg csak többé-kevésbé tudatosan és célracionálisan stb. cselekedett). De milyen alapon tekinti – tekintheti-e egyáltalán – *empirikusan* is „értvényes” kauzális hipotéziseknek őket? – A válasz itt is épít az 1906-ban kifejtettkre: ezen a ponton az „objektív lehetőség” kategóriájára.

A cselekvést, mondja Weber, „mindig úgy fogjuk föl, mint bizonyos *egyének* vagy 1. *történetileg* megfigyelt, vagy 2. *elméletileg* megkonstruált – objektíve »lehetséges«, esetleg »valószínű« konstrukcióként megalkotott – [...] magatartását” (133). Ennek a megkülönböztetésnek az 1906-ban tárgyalt történelmi példák esetében nem volt jelentősége. Most (1913-ban) viszont – amikor a kérdés az, hogy „egy szubjektív értelme szerint orientált magatartás” (119) esetében minek (milyen szubjektív megfontolásoknak) tulajdoníthatunk kauzális szerepet – be kell látnunk, hogy a történetileg megfigyelt magatartás alapján nem tudunk „értvényes” kauzális összefüggéseket alkotni: ilyenkor kauzális hipotéziseinket kénytelenek vagyunk az elméletileg megkonstruált magatartásra alapozni. Ezért a „cselekvés magyarázata szempontjából az egyik [...] rendkívül fontos alapkérdés ilyenkor az, hogy [...] mekkora valószínűsége van – nagyobb vagy csekélyebb az »objektív lehetőségéről megfogalmazott ítéletben« kifejezhető valószínűsége – annak”, hogy a történetileg megfigyelt magatartással kapcsolatos „várakozások jogosak” (131). Magyarán: jogos-e az a várakozás, hogy „a megfigyelés *tárgyát* képező cselekvő esetében *szubjektíve*” is fennáll az, amit a szociológus mint „meglévő” feltételez” (135–136).¹⁶ Még egyszerűbben: jogos-e (és mennyire jogos) az a várakozás, hogy a cselekvő szubjektív megfontolásai során hasonlóan kalkulál, mint a szociológus? – És ezzel a kérdéssel, mondhatni, visszajutottunk a kiindulóponthoz: az 1906-os tanulmányhoz.

Ott Weber azzal *indította* a gondolatmenetet, hogy amikor a történész megpróbálja fölbecsülni, hogy a folyamatokban szerepet játszó számtalan egyéb tényező mellett milyen kauzális jelentőséget tulajdoníthatunk az individuális cseleléseknek, az eljárása nagyon hasonlít arra, ahogy a racionális cselekvő mérlegeli, hogy

¹⁶ Az igazság kedvéért hozzá kell tennem, hogy Weber gondolatmenetét itt erősen leegyszerűsítettem. Ő ugyanis az idézett helyeken nem „cselekvőről”, hanem „közösségi cselekvőről” beszél (ez nagyjából megfelel annak, amit később, 1919-ben „társadalmi cselekvésnek” nevezett), amelynek „rendszerint kiváltképpen fontos – ha nem is nélkülözhetetlen – alkotórésze, hogy értelme szerint igazodik azokhoz a várakozásokhoz, melyeket mások bizonyos fajta viselkedésével kapcsolatban kialakítunk, valamint ahhoz, hogy e várakozásoknak megfelelően (*szubjektíve*) milyen esélyt adunk a saját cselekvésünk sikerének” (131). Ilyenkor tehát kétféle „várakozásról” van szó: a cselekvőről és a szociológusról, és „[l]ogikailag ezt a kettőt szigorúan el kell választanunk egymástól” (135). – A „cselekvés” esetében azonban nem kell tekintettel lennünk erre a különbségre.

adott helyzetben mit érdemes tennie. Most (1913-ban) pedig arra a *következtetésre* jutott, hogy ezen a hasonlóságon múlik a szociológus kauzális konstrukciónak empirikus érvényessége. Ott (ahhoz, hogy a történész eljárását ne tekintse önkényesnek) elég volt kizárnia azt a lehetőséget, hogy ez a hasonlóság valamilyen megfoghatatlan „történeti érzéken” vagy a történész „intuícióján” alapul.¹⁷ Itt viszont (ahhoz, hogy a szociológus az „objektíve »lehetséges«, esetleg »valószínű« konstrukcióként megalkotott” (133) kauzális hipotéziseket a történetileg megfigyelt magatartásra is „érvényes” kauzális összefüggésnek tekintse) hozzá kell tennie azt is, hogy „a szociológia egyszer s mindenkorra abból az ideáltipikus előfeltevésből indul ki, hogy [...] a célracionálisan cselekvők az esetek nagy átlagában szubjektíve is számításba veszik” azokat „az objektíve fennálló átlagos esélyeket”, amelyekkel a kutató (persze ő meg „a résztvevők *valószínű* ismereteinek és gondolkodási szokásainak figyelembevétele alapján”) számol (136).

A „szociológia ideáltipikus előfeltevése” kétségkívül új elem az 1913-as szövegben, de egyebekben a kauzális elemzésről mondtak arra épülnek, amit Weber 1906-ban kifejtett. Az új elem meg (ha belegondolunk) mindössze azt a triviális igazságot mondja ki, hogy a cselekvők sem butábbak, mint a társadalomtudósok. Mellesleg: ezt Weber is hozzáfűzi, csak ő kicsit udvariasabban fogalmaz: általános fogalmainak megalkotásakor, mondja, „a szociológia azt feltételezi, hogy szubjektíve is megvannak az [...] esélyek felbecsüléséhez szükséges »képességek«, hogy átlagos mértékben a cselekvés résztvevői is rendelkeznek az ehhez szükséges fel fogóképességgel” (uo.).

ABSTRACT: The notion of “adequate causation” does not play a central role in Weber’s sociology (this expression no longer appears in *Economy and Society*). Yet, its examination contributes to the understanding of Weber’s central sociological doctrines. He explains the problem of “adequate causation” exhaustively in “*Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik*”, published in 1906. While he discusses here the problem of causality in history, one of his most important concepts in sociology, called “objective possibility”, is built upon the arguments presented in this early writing. I will show this by examining two texts: the second part of the above mentioned work from 1906, and a short passage of “*Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie*,” published in 1913.

Irodalom

Radbruch, Gustav (1902): Die Lehre von der adäquaten Verursachung. In: *Abhandlungen des kriminalistischen Seminars an der Universität Berlin*. Berlin, 1902. 325–408.

Ringer, Fritz (2000): *Max Weber’s Methodology. The unification of the Cultural and*

¹⁷ Csak emlékeztetek az 1906-os tanulmány (szerintem) egyik legfontosabb állítására, mely szerint a történész ugyanolyan típusú tudásra – a tények, valamint a tapasztalatokból leszűrt összefüggések, szabályszerűségek ismeretére – támaszkodva alkotja meg és ellenőrzi a kauzális hipotéziseit, mint a tapasztalati tudományok művelői általában. Nem az önismeretére alapozza a történeti személyiségek viselkedésének kauzális magyarázatát, hanem az arról szerzett tapasztalatokra, hogy „az emberek adott helyzetekre hogyan szoktak reagálni”, illetve az életben hogyan szoktak egymásra következní dolgok, amit ott Weber összefoglalóan „bizonyos »tapasztalati szabályok« ismeretének” nevezett (Weber 1985 [1906]: 276–277).

- Social Sciences*. Cambridge, MA – London: Harvard University Press.
- Tenbruck, Friedrich (1988): Max Weber und Eduard Meyer. In: Wolfgang J. Mommsen und Wolfgang Schwentker (Hrsg.): *Max Weber und seine Zeitgenossen*. Göttingen und Zürich, 1988. 337-379.
- von Kries, Johannes (1888): Über den Begriff der objektiven Möglichkeit. *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 12.
- Weber, Max (1985 [1906]): Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik. In: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. 6. kiadás, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 215–290.
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom 1*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max (2003 [1913]): A megértő szociológia néhány kategóriájáról. In: Erdélyi Ágnes: *A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Függlék. Budapest: Typotex.